

НАЦІОНАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ДМИТРОМ ДОНЦОВИМ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Потужну інтелектуальну постать Дмитра Донцова, що була повністю табуована і викинута радянською владою із наукового дискурсу, і надалі недостатнім чином представляють широкому загалу реципієнтів. І, як на мене, причинами такого прикрого факту є дві основні тенденції. По-перше, частина дослідників не можуть позбутися ярма марксистсько-ленінської ідеології, яка тлумачила націоналізм (а ідеологія Д. Донцова була саме такою) як “природно загрозливу ідеологічну формацію”. По-друге, у сучасному світі виникла космополітична концепція з її “глобальним пануванням імперської сваволі, постмодерним нігілізмом, ліберальним міфом, коли термін «нація» (не кажучи вже про «націоналізм») викликає в багатьох якщо не відкриту ненависть, то бодай приховане роздратування, а намагання вивчати цю «націю» кваліфікується мало не як інтелектуальний злочин” [12, с. 150]. І це при тому, що такі поняття, як “нація», “націоналізм”, “національна політика”, у молодій незалежній державі мали би бути глибоко “укоріненими” (С. Вейль) у свідомості населення, застосовуватись без будь-яких упереджень чи побоювань і активно пропагуватись. Справді-таки наша незалежність є “декоративною” (Л. Костенко). Все голосніше і частіше звучать антинаціональні, власне політичні ідеї, що штучно перенесені із західної ліберальної демократії. Ведеться тотальний наступ з метою винародовлення нас як самобутнього народу: “Великий принцип космополітизму (сучасний Захід – це вершина космополітичного розвитку цивілізації) парадоксальним чином у нас сприймається за чинник національного самоствердження” [1, с. 684].

Як видно з національного і світового досвіду історії розвитку держав, перш ніж подолати економічні, соціальні, культурні проблеми постколоніального буття і літературознавчі питання, необхідно спочатку з’ясувати ідеологічну основу майбутнього розвитку. А вона має бути націоналістичною, бо “великий самообман – прагнути творити будь-що поза національністю” [4, с. 156]. І лише зусилля у такому напрямі зможуть розв’язати інші проблеми. Не навпаки. Як переконливо вказує сучасний дослідник В. Дончик: “мусимо (...) покладатися – на критерії, засади й традиції найперше власної національної системи цінностей” [9, с. 528]. Ця ідеологічна засада має бути однією з основоположних у відвоюванні і

відновленні образу українського націоналізму як іманентного нашій культурі типу свідомості, бо лише національне є “справжнім критерієм істинності тієї чи іншої пізнавальної ідеї” [13, с. 350].

Звідси і випливає актуальність критичного вивчення, творчого осмислення і активного втілення у життя концептуальних засад філософії та герменевтики Дмитра Донцова. Його ідейна спадщина може стати наріжним каменем не лише українського державотворення та культурного відродження, а й методологічного літературознавчого оновлення.

Вивчення спадщини Дмитра Донцова може прищепити націоцентричну свідомість молодому поколінню дослідників, а також повернути на українські орбіти денационалізоване старше. Грунтовні дослідження сучасних вчених доводять націотворчий вплив Донцова. Він постає перед нами (як переконують провідні донцовознавці, як-от: Є. Маланюк, С. Ленкавський, М. Сосновський, Р. Єндик, В. Янів, Г. Васькович, Я. Дашкевич, М. Ільницький, В. Іванишин, Г. Сварник, О. Баган, С. Квіт та ін.) як розумний політик, цікавий етнопсихолог, своєрідний літературознавець, виразний есеїст, самобутній публіцист, відповідальний редактор, котрий став “речником і натхненником” “українського вольового націоналізму” [3, с. 3]. Цей перелік можна продовжувати, доповнюючи новими здобутками, заслугами Донцова і в інших сферах науки, культури, що лише увиразнять і доповнять визначальні для нього аспекти національного імперативу й пропагованого ним національного мислення, тобто мислення “у категоріях захисту, відтворення та розвитку нації” [11, с. 6]. Потреба протистояти різноманітним ненаціональним, глибоко бездуховним, антиморальним у своїй суті явищам модерного світу, зумовлює культивування, представлення світочів українського народу як виразно національних особистостей. Як точно підсумовує провідну мету його діяльності С. Квіт: “...головним завданням Д. Донцова було *визволення України – політичне, ідеологічне, психологічне*” (курсив наш – М. С.) [18, с. 3]. Наскрізним елементом світогляду діяча була національна домінанта. Він упродовж усього життя помічав, аргументовано і переконливо викривав згубний вплив нігілістичного космополітизму. Остаточо оцінює роль Донцова В. Іванишин: “Донцов у ХХ ст. зробив те, що в ХІХ – Шевченко. Він створив якісно нову філософію виживання нації, яка формувала новий, революційний спосіб національного думання при осмисленні минулого, аналізі й оцінці сучасного та плануванні політичного

майбутнього. Вона викликала оптимізм, повертала віру, кликала до дії” [10, с. 239].

Свою інтерпретаційну методологію Д. Донцов назвав “естетикою Шевченка”. Він ефективно апробовує її під час експлікації художнього досвіду знакової для його літературознавчого дискурсу творчої особистості Тараса Шевченка. Крізь оптичний фокус цієї естетики він освітлює не лише творчу іпостась самого Кобзаря, а й творчо використовує її під час актуалізації творчого доробку інших авторів, зокрема поетів-вісниківців. Про це свідчить насамперед те, що про цю “естетику Шевченка” він заявив у передмові до другого видання книжки “Дві літератури нашої доби”, де вона виконує роль методологічної домінанти літературознавчих студій. Донцов подає розгорнуту характеристику власної інтерпретаційної новизни: “Цій останній (естетиці декадансу – М. С.), з її головним інспіратором, інспіратором «плебейської літератури» (його власний вислів), плебейських шляхів Драгомановим, – протиставив я естетику Шевченка, його ідеї про мистецтво та його завдання. Шевченко відкидав «солодкаво-нудну» творчість, протиставляючи їй героїку. Був проти творів «занадто матеріялістичних», які пригнічували до грішної землі божественне мистецтво. Твори краси, в житті чи в мистецтві, – для нього мали бути не «не солодкі й м’яккі», а «бурхливі і повні життя», а служити мали ушляхетненню, піднесенню моральному людини. Без компромісу, бо «в творчості духовій середня дорога веде до нічого». Мистецтво було в його очах, поета і містика, – «божественною творчістю», чимсь «божественним і чудотворчим», а мистці – це були люди обдаровані «високою душею», не душею «малої людини». Для нього «Бог був творцем добра і краси», а «релігія все була джерелом і підоймою мистецтва». Було це поняття естетики, як її розуміла і Леся Українка, і поети «Вісника», – як зброї за тріумф певної ідеї в життю” [6, с. 6].

У новаторській монографії “Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького)” Дмитро Донцов розділ за розділом виводить перед читачем привабливий, науково вивіреним образ Тараса Шевченка. У передмові до цієї праці автор ставить перед собою завдання репрезентувати Шевченка “не плачкою над «недолею сірого люду», а тим, що кликав до відродження містики і ордену Запорозького лицарства. Не мрійником про ідилію мирного життя і економічного добробуту, а провісником великого історичного завдання України – нести стяг проти всіх сил диявола, якого слуги на

землі хочуть опанувати її, а насамперед Україну. Таким, що прийшов кликати нас не до малого, а до великого своєю великою книгою, своїм «Кобзарем» [8, с. 24]. І він це блискуче втілює. При цьому поет постає не як захмарний, ефемерний геній, а як живий яскравий повнокровний образ. Починає автор з того, що оголює згубні для українців прорахунки “лжепророків і вчителів” [8, с. 28], зокрема “безнадійне шамотання – від часів Драгоманова – нашої політичної думки, плазування перед чужою мудрістю, шукання опертя у ворожих сил” [8, с. 29]. Далі Донцов розкриває образ Шевченка як національного пророка, котрий “бачив кару, що спаде на Україну, за те, що «чужим богам пожерла жертви, омерзилась»” [8, с. 41] і всіма способами прагне відвернути її від власного народу, що пішов шляхами “дядьків отечества чужого”. Загострення дослідника саме на такій проблемі у художньому дискурсі Шевченка є актуальним для постколоніального буття України. Націоцентрична спрямованість, розсудливість і щире вболівання за майбутнє народу дала змогу дослідникові глибоко пізнати, адекватно оцінити феномен Т. Шевченка і вивести на цій основі формулу занепаду державотворення України: “утрата трьох основних прикмет правлячої касті” [8, с. 43], зокрема “утрата мудрости – значить дати себе одурити, утрата шляхетности – значить дати себе підкупити, утрата відваги – значить дати себе стероризувати” [8, с. 43]. Глибоке виявлення проблеми є першим кроком на шляху до її подолання. І саме до цього підводить автор читача.

Спосіб викладу наукового матеріалу у Донцова є плавним і послідовним. І внаслідок вдумливого прочитання праці ми натрапляємо на ще одну фундаментальну ідею Шевченка: “це те, що на Україні має бути привернута *своя* (виокремлення тут і далі Д. Донцова – М. С.) Правда, *своя* Сила і *своя* Воля. Збудовані не на занесених «з чужого поля» фальшивих догмах лжепророків, «брехнею підбитих», а на своїх, власних, отже християнських традиціях України” [8, с. 198]. Донцов, до речі, дуже часто наголошує якраз на християнськості Шевченка, що дало підстави сучасному дослідникові визначити смислову сутність Шевченка в рецепції Д. Донцова як “українського християнського пророка” [15, с. 13]. Тарас Шевченко вимальовується перед читацькою аудиторією як послідовний апологет християнства, котрий не лише творчістю, а й власним життям сповна втілює апостольську місію. Акцентування на

цій проблемі є вкрай важливим з огляду на теперішню тотальну експансію російського православ'я.

Проаналізувавши детально “Кобзар” Шевченка, Донцов виокремлює ще й такі проблеми: героїчне минуле і тогочасний державотворчий занепад [8, с. 42, 46, 57, 63, 131], могили як символи слави “прадідів великих” [8, с. 73–75, 80–81], козацтво як незаперечний факт підтвердження демократизму українців [8, с. 102–105, 114, 162], окреслення прикмет “лицарського духа” [8, с. 173], засудження “духовного плебейства” [8, с. 143], національне має бути на першому місці, а особисте – на другому [8, с. 171, 207], націоцентрична єрархія цінностей [8, с. 173, 214], вимога активної боротьби [8, с. 216–221], повна сепарація від Москви і її заідеологізованого (“тендеційного”, як сказав би Франко) православ'я [8, с. 65–70, 109, 180–183] – не допускати навіть “тіні залежності від чужої Москви” [8, с. 216], ідея “божественного мистецтва” [8, с. 6, 207–210], могутня сила слова [8, с. 50, 93, 99, 205, 225], кордоцентризм як органічна складова ментальності української нації [8, с. 37], щаслива візія майбутнього України [8, с. 117–127], боротьба “двох Іванів” у житті людини та народу [8, с. 59–60, 137, 165], облудна “мудрість віку цього” [8, с. 95–96], Біблія в житті нації і кожного зокрема [8, с. 124–125, 200], молитва [8, с. 203], “іскра Божа” [8, с. 144], почуття “сирітства” і пошук “утішителя” [9, с. 89] та ін. Такі висновки дослідник творить після критичного аналізу передовсім поезії (“Великий льох”, “І мертвим, і живим...”, “Кавказ”, “Сон” (“У всякого своя доля...”), “Гайдамаки”, “Гоголю”, “Хіба самому написать...” та ін.), а також прози та щоденника.

У межах осмислення цих проблем Дмитро Донцов узагальнює, що основними ідейно-концептуальними домінантами творчості Кобзаря є “два божественні первні: «запалити серце», «просвітити розум»” [8, 106]. Варто зупинити свою увагу на важливому засновку вченого: “Основний тон його (Т. Шевченка – М. С.) поезії – це віра в Бога, пристрасна любов до своєї країни і поняття чести, особистої гідності” [8, с. 323]. Далі пафос тільки зростає, а прискіпливий практичний аналіз “Кобзаря” як Тексту наштовхує дослідника на основоположні творчі принципи Тараса Шевченка: “Ці два моменти все йдуть у парі в «Кобзарі»: «преподобнії во славі... хвалять ім'я Боже, і мечі в руках їх добрі... на отмщеніє неправди», щоб судити злих «судом своїм правим»” [8, с. 119]. Гадаю, що ця думка може

слугувати як така, що визначає “інтерпретаційно-політичну мету” [20, с. 73] донцовського шевчезознавства.

У донцовській рецепції Шевченка завжди присутній національний фактор, а мислення є виразно націоцентричним. Використовуючи саме такий принцип, можна отримати об’єктивний, несфальшований, непідроблений образ “барда України козацької” [8, с. 241], багатогранний, надзвичайно цікавий. Задля кращого підтвердження своєрідності витлумачення ідейної спадщини Кобзаря дослідник зіставляє особу Шевченка із “компактною більшістю” [7, с. 20] чи “прогресистами” [8, с. 228]. При цьому окремі штрихи творчої особи Шевченка тільки увиразнюються. Різноманітне та надзвичайно послідовно ведеться полемічний діалог із М. Драгомановим, П. Кулішем, М. Грушевським, С. Єфремовим, Д. Чижевським, В. Щербаківським, М. Рильським та ін. І цей інтерпретаційний ракурс видається цікавим і плідним, таким, що може спровокувати полеміку, при якій ідейні акценти вже названих діячів лише поглиблюються. Це посприяє пошуків наукової думки і творчому переосмисленню спадщини вчених.

Важливо підкреслити, що дослідник залучає до творчого діалогу і тексти своїх попередників, головним чином спираючись на українську традицію, проте із залученням також європейського досвіду. Це передовсім є знаком інтелектуальних джерел інтерпретації Д. Донцова. Адже “...людина не може творити дискурс із власної примхи або робити твердження в ньому, якщо вона не належить – несвідомо в деяких випадках, але в усіх випадках мимовільно – до ідеології та інституцій, які гарантують його існування” [21, с. 44]. Крім того, “...людський розум надто слабкий, щоб обійтися взагалі без передсудів, щасливий саме той, хто вихований у дусі саме істинних передсудів” [5, с. 253]. Саме тому Дмитро Донцов так часто апелює до дискурсів Ф. Ніцше, Паскаля, Томи Кемпійського, Руссо. Але найчастіше дослідник звіряє свої думки з Біблією, котра для нього (як і для Т. Шевченка) була моральним імперативом. Частими є звертання до християнських філософів та мислителів, зокрема Серапіона Київського, Івана Вишенського, Іоана Златоуста, Григорія Богослова, Григорія Сковороди.

Наявність у критичному досвіді Донцова “естетики Шевченка” якраз свідчить, що творчістю саме Кобзаря мислитель займався ґрунтовно, наслідком чого стала поява такої естетики. Великий пласт донцовської літературознавчої есеїстики розкриває художній дискурс

Тараса Шевченка. Це й дає підстави сучасному літературознавцеві П. Іванишину висновувати, що “загальною назвою інтерпретаційної стратегії Д. Донцова у сфері науки про літературу може бути «націоналістична герменевтика» [12, с. 193].

Вдала критична актуалізація художньої спадщини Кобзаря представлена Донцовим у жанрах есе та памфлета, що сутнісно вирізняє його як “українського філософа неакадемічного способу висловлювання” [12, с. 191]. Лише палкий, емоційний, пристрасний тон адекватно відтворюють романтичну лицарську вдачу мислителя, що впливає із “вродженого ідеалізму” [3, с. 18]. На цю характерну рису звернув увагу М. Ільницький, коли говорив, що Донцов мав “вміння не так аналізувати й систематизувати, як теж мислити «інтуїтивно»” [16, с. 9]. Проте зажди доречно, зрозуміло і злободенно, “не можна заперечити їх концептуальної правильності” [2, с. 138]. Навіть навпаки. Як зазначає Є. Маланюк, “сама лише раціоналістична аналіза в багатьох випадках буде безпорадна й, що найменше, неповна. Без творчої й при тім національної інтуїції тут, напевно, не обійтись” [18, с. 31]. Тут доводиться мати справу з явищем есеїзму як ефективною літературознавчою стратегією [17, с. 78–115].

Виразно продемонстрований активний тип націоналістичної діяльності Донцова, що охоплює передовсім осмислене вивчення культурної спадщини власного народу, застосування цих знань з метою реставрації істинного, не сфальшованого імперською дійсністю обличчя нації, опора на власні сили в боротьбі проти меркантилізму, нігілізму сучасного ліберального суспільства, повинен заохотити молоде покоління дослідників до подальшої націоутверджувальної стратегії. І саме такий “новий стиль мислення” (О. Баган) Дмитра Донцова має всі можливості стати українським стилем мислення, бо властивий українській ментальності, але спеціально був здевальвований імперськими колонізаторами, щоб перетворити на безлику масу. Можливо, і дорікають інколи Донцову за надмірну політизацію його літературознавчого дискурсу, однак слід пам’ятати, що “...політичний підхід (...) мав не соціологічний (за змістом – класовий), як у марксистів, а націологічний характер, оскільки першим актом їх інтерпретації був переклад ідеї з мови мистецтва на мову націології, у пошуках націологічного еквівалента літературного феномену” [14, с. 104]. Саме такий “політичний підхід” може бути цілком виправданим для сучасного українського

постколоніального буття, оскільки володіє великою націостверджувальною силою.

Донцовський шевченкознавчий досвід вирізняється на тлі сучасного літературознавчого дискурсу своєю органічністю українській національній ідеї. Свої висновки дослідник на нав'язує, а логічно доводить, і як наслідок в уяві читача постає образ Кобзаря не сфальшований, не підроблений чи переінакшений. Такий Кобзар нам і потрібний тепер, в часи всебічного наступу на нашу культуру, великою мірою – мову. Шевченко, за Донцовим, вчить нас діяльної любові до України й утверджує україноцентричне мислення, яке є таким необхідним для становлення і повнокровного розвитку України. “Вольовий націоналізм” (О. Баган) Д. Донцова, виражений у його шевченкознавчих студіях, спонукає до активної громадянської позиції. Літературознавчий метадикурс вченого залишається ще не осмисленим і не апробованим на сьогодні. Введення його до дослідницького обігу сприятиме пошвавленню наукової думки, розгляду по-новому деяких аспектів національного буття. Виведення з тіні творчого досвіду Д. Донцова буде корисним для зміцнення позицій українського націоналізму і водночас стане ефективним рупором для українофобів, у тому числі шевченкофобів (за влучним окресленням І. Дзюби). Тому перед наукою стоїть завдання повернути викинуте з наукової практики ім'я Дмитра Донцова, критично осмислити його праці, активно впроваджувати до наукового процесу. Яскравий погляд вченого на творчу особу Шевченка може породити низку цікавих і ґрунтовних досліджень в українському літературознавстві.

Література

1. Баган О. Дмитро Донцов, вісниківство, націоналізм: питання спадщини і спадковості // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2009. – С. 667–685.
2. Баган О. Іван Франко в оцінках Дмитра Донцова : долання епохи ratio // Українське літературознавство. – 2003. – Вип. 66. – С. 135–145.
3. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.). – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2008. – 78 с.
4. Бердяєв Н. Національність і людство // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 154–157.
5. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Пер. з нім. – К. : Юніверс, 2008. – Т. 1. – 454 с.
6. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991. – 296 с.

7. Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2010. – 688 с.
8. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького). – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. – 265 с.
9. Дончик В. З потоку літ і літ потоку. – К. : ВД “Стилос”, 2003. – 556 с.
10. Іванишин В. Дмитро Донцов // Вісниківство : літературна традиція та ідеї : Збірник наукових праць, присвячений пам’яті Василя Іванишина / Ред. Колегія : Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 236–244.
11. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 1992. – 180 с.
12. Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності : монографія. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 288 с. – (Серія “Монограф”).
13. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с.
14. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти) : монографія. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2005. – 308 с.
15. Іванишин П. Тарас Шевченко крізь призму “естетики Шевченка” : націоналістична герменевтика Дмитра Донцова // Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького). – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. – С. 3–19.
16. Ільницький М. Критики і критерії: літературно-критична думка в Західній Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст. – Львів : ВНТЛ, 1998. – 148 с.
17. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет : монографія. – К. : ВЦ “Київський університет”, 2000. – С. 78–115.
18. Квіт С. Література вогняних меж в есеїстиці Дмитра Донцова // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2010. – С. 3–18.
19. Маланюк Є. Ранній Шевченко // Маланюк Є. Книга спостережень. – К. : Атіка, 1995. – С. 27–35.
20. Саїд Е.-В. Культура й імперіалізм. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
21. Саїд Е.-В. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Основи, 2001. – 511 с.